

Bán Frigyes filmrendező alkotói emlékei Sárospatakról, 1949–1950

Bán Frigyes: A sárospataki várban

Most jártam először Sárospatakon. Ért-
hető kíváncsisággal közeledtem a híres
pataki vár felé. Annyit tudtam róla, hogy
nagyon régi, hiszen a XIII. századból szár-
mazik, tudtam, hogy Pálóczyak, Perényiek
rezideáltak benne, hogy Lorántffy Zsu-
zsánna révén a Rákócziak birtokába került,
hogy urai voltak a Rákóczi Györgyök és
Ferencek. Mert Györgyből is volt I. és II.
és Ferencből is. II. Ferenc volt a nagy fe-
jedelem.

Később, jóval később került a vár a Win-
dischgrätz család birtokába és így került bele
a régi, híres vár a hírhedt frankhamisítási per
aktáiba és sajtóanyagába is.

Ma már nem vár, hanem – Otthon. A
Művészi Alkotók Otthona. Nem háborúra
készülnek falai között, nem politikai cselszö-
vények színtere a vár, a pincebörtönében sem
ül senki és a kaszakút sem nyeli el a darabok-
ra szabdalt elítélteket. Nem fújnak riadót a
kürtök, sem nyilak, sem robbanógolyók nem
röpködnek elő a lőrésékből. Nem robban
semmi. Csend van, békés csend.

A 700 éves bástyatornyok, a 3-4 méteres
falak őrzik ugyan a »dicső korok« emlékeit
és regélnék is róluk annak, aki vallatja őket.
Megvallom őszintén, nem kíváncsiskodtam
túlzottan az ősi várrész pincéjében, a falhoz
kovácsolt, fából faragott, szüette ősökkel sem
barátkoztam hosszasan, mert én az ilyesmit
nem nagyon szeretem.

A vár újabb részei a renaissance-, majd a
barokk időkből (*sic!*) származnak, ezek már
sokkal derűsebbek és kedvesebbek. Itt, ezek-
ben rendezték be gondos kezek a Művészi
Alkotók Otthonát.

A három szó tökéletesen kifejezi a szép
és nemes célt, az intézmény rendeltetését.
Egyenként is szépet, értékeset jelentenek.
Szép a Művészet, szép az Alkotás és szép
az Otthon. Az első az emberi szellem egyik
legszebb, legértékesebb megnyilvánulá-
sa, a második az akarat és az erő gyönyörű
eredménye, a harmadik pedig a nyugodt és
gondnélküli lét kifejezője, amelyik egyben
az első kettő megvalósulásának lehetőségét
is jelenti.

Nem lehet tehát egyszerűen tudomásul
venni azt, hogy van egy Művészi Alkotók
Otthona. Sokkal nagyobb jelentőségű tény
ez. Az Otthon fogalma a nyugodt és gond-
nélküli léteket jelenti – és nem pusztán lakóhe-
lyet –, az alkotáshoz pedig kell a nyugalom
is, a gondnélküliség is. Ezt teremtette meg,
ezt ajándékozta a népi demokrácia. Ezzel
vált lehetővé, hogy azok is bekapcsolódjanak
a művészi alkotók sorába, akik ezt a múltban
támogatás híján, nyugalom és gondnélküli-
ség híján soha nem teheték volna meg. Tá-
mogatás, segítség, védelem az Otthon azok-
nak, akik most bontogatják a szárnyaikat és
akik a múltban ezek híján többnyire elkal-
lódottak. És megbecsülés az Otthon azoknak,
akik alkotómunkásságukkal segítették odáig
a fejlődést, hogy az Otthon megteremtése

lehetővé válják. Megbecsülés és ösztönzés. Ösztönzés a továbbiakra, a még jobbra, még szebbre, a még értékesebbre.

Írók, festők, költők, a zene művészei, a színjátszás és a film művészei élnek a falak között és emberirtó, népnyzó, jobbágykínzó tervek agyalása helyett a kultúra és a világosság munkálásán és terjesztésén dolgoznak. Alkotnak, építenek, dolgoznak a Jelenen és építik a Jövőt, gondnélküliségben, nyugalomban, a népi demokrácia gondoskodásában.

Friss levegőt, új szemléletet visznek az ódon, öreg falak közé, szellemük megfitalítja, megújítja a vén köveket és így eltakarodnak onnan is a múlt dohos emlékei.

A sárospataki várban is meghalt a Múlt és ott is épül a Jövő.

Utószó

Bán Frigyes abaúji származású filmrendező, háromszoros Kossuth-díjas Érdemes és Kiváló Művész, az ötvenes-hatvanas évek filmművészetének meghatározó alkotója Kassán született 1902. június 19-én és Budapesten hunyt el 1969. szeptember 30-án. Halálának ötvenedik évfordulójára is emlékezünk az eredetileg 1950 januárjában megjelent cikkének közzétételével, amelyet a Magyar Művészeti Dolgozók Szakszervezetének havilapjában publikált, 1949-es sárospataki alkotói emlékeiről.¹ Az 1949 decemberétől megjelenő újság tipikus sztálinista propagandatermék volt, első időszakában szinte csak szovjet példák követésére hívott fel. Bán Frigyes cikke tematikailag ebben a sorban foglalt helyet. Ebből a szempontból tehát történelmi dokumentum.

Az 1947-től 1959-ig működő sárospataki művészotthon a Rákóczi vár 1945 utáni történetének jól dokumentált, bár még csak részben megírt fejezete.² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó intézmény az első években finn műfordító és fotóművész, volt pataki diák Rácz István igazgatása alatt szimbió-

zisban élt a népfőiskola utódszervezeteként létrejött Szabadművelődési Akadémiával és az éppen megnyílt Rákóczi Múzeummal. 1950 januárjától a VKM helyett a Népművelési Minisztérium lett az alkotóház gazdája, amelynek nevét Művészek Alkotó Otthonára változtatták. Az itt készült műalkotások – festmények, grafikák, szobrok – rendre szerepeltek a Magyar Képzőművészeti Kiállításokon.³ A képzőművészek mellett írókat, költőket, zeneművészeket, színházi és filmes alkotókat is fogadott a ház, a beutaltak névsorát a minisztérium állította össze. A tartózkodási időszakok két naptól egy hónapig terjedtek.⁴ Bán Frigyes 1949 végétől volt a Művészotthon lakója, amint azt december 26-án a vendégkönyvbe bejegyezte: „a Talpalatnyi föld 2. részének forgatása idején”.⁵ Az utalás első és legnagyobb sikerének, az 1948-ban készült *Talpalatnyi föld* utóbb *Felszabadult föld* címmel 1951-ben bemutatott folytatására vonatkozott.

Bán Frigyes eredetileg hadapródiskolát végzett. 1922-től eljegyezte magát a filmiparral, a Star és a Phönix filmgyárakban felvételvezető, vágó, asszisztens, forgatókönyvíró munkakörökben próbálta ki magát, de színházi szerepekben is feltűnt. Első játékfilmjét 1939-ben rendezte *Mátyás rendet csinál* címmel. Ezt követően öt év alatt további 13 filmet jegyzett, köztük 1941-ben a *Háry Jánost*.

A rendező művészetének – később sem meghaladott – csúcására 1948-ban, a *Talpalatnyi föld* című filmjével jutott fel, amely az államosított magyar filmgyártás első alkotása, s amely a filmkritikusok 1968-as ún. „budapesti tizenkettő” listáján is első helyre került. A meglehetősen sematikus folytatás, a *Felszabadult föld* iránt az akkori kultúrpolitika jellemző módon az első résznel is erőteljesebben kifejezte elismerését. Bár a rendezőt nem jutalmazták, Kossuth-díjat kapott a forgatókönyvért Szabó Pál, a díszletkért Pán József, a színészi alakításáért Görbe János. (Az ötvenes évek végéig a Kossuth-

díj egyszeri, adott teljesítmény elismerésére szolgált.)

Bán személyes elismeréseinek zöme az ötvenes évek „fénykorára” esik: a három Kossuth-díját és az Erdemes Művész címét 1950–1954 között gyűjtötte be. Az első Kossuth-díjat 1950-ben az *Úri muri*, a másodikat 1952-ben a *Tűzkeresztység*, a harmadikat 1954-ben a *Rákóczi hadnagya* rendezéséért kapta. Erdemes Művész 1952-ben lett. A három filmjéből a sematizmus korának egy-egy jellegzetes típusa köszön vissza. A Révai József-féle művészetpolitika a díjazásoknál ez idő tájt az irodalmi művek „haladó szellemű” interpretációit (mint pl. a Móricz-adaptáció), a szocializmus ideológiai erősítését szolgáló alkotásokat (mint pl. a tsz-szervezést feldolgozó Urbán Ernő-dráma), illetve a nemzeti múltat patetikusán ábrázoló filmeket (mint pl. a Rákóczi szabadságharc) preferálta.

Bán Frigyes jelentős alkotása a *Semmelweis* (1952). A császár parancsára (1956) témája a Martinovics-összeesküvés. 1957 után előbb irodalmi adaptációkat készített (*Szent Péter esernyője*, 1958; *Szegény gazdagok*, 1959 – ez volt az első magyar szélesvásznú film); majd a hatvanas években a vígjáték műfaja felé fordult. Kurrens társadalmi jelenségekre reflektáló szatirikus alkotásai (*Rangon alul*, 1960; *Felmegyek a miniszterhez*, 1961; *Nappény a jégen*, 1961; *A pénzcsináló*, 1964; *Kár a benzínért*, 1964; *Büdösvíz*, 1966) nagy közönségsikert arattak. Saját és mások filmjeiben epizodistaként is feltűnt – volt, hogy filmrendezőként magát alakította. 1966-ban Kiváló Művész kitüntetést kapott, három évre rá a magyar filmművészet közmegebecsülésnek örvendő alkotójaként hunyt el.⁶

(Közzéteszi és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor)

Jegyzetek

- 1 Bán Frigyes: A sárospataki várban = Művészeti Dolgozók Lapja, II. évf. 1. szám, 1950. január, 6. o.
- 2 Vö.: Vámosi Katalin: Volt egyszer egy Alkotóház 1947–1959. A sárospataki Alkotó Otthon 1947-től 1952-ig terjedő időszaka. In: Tamás Edit (szerk.): A 800 éves város, Patak. Sárospatak, 2004. 233–281. o.; valamint: Rácz István: A Semmi partján. Budapest, 1991.
- 3 Vámosi Katalin, i. m. 266. o.
- 4 Az 1948–52 között beutaltak névsorát lásd: uo. 251–264, 267–271. o.
- 5 Uo. 249. o.
- 6 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989. Budapest, 1998; Szalay Károly: Mai magyar filmvígjáték. Budapest, 1978; Szilágyi Gábor: Tűzkeresztység. A magyar játékfilm története 1945–1953. Budapest, 1992; Szilágyi Gábor: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Budapest, 1994; Varga Balázs (felelős szerk.): Magyar filmográfia. Játékfilmek 1931–1997. Budapest, 1998; Veress József (szerk.): Magyar filmlexikon. Budapest, 2005. I. kötet, 52–53. o.

A Talpalatnyi föld című film plakátja